

Aan de wandel

Een inzicht in de verhoudingen tussen leefomgeving, cultuur en kunst.

Theoretische beschouwing

Cultuureducatie: theorie en praktijk

Myrthe Krom, s4211472, 15 januari 2015

‘De menigte is zijn element, zoals de lucht dat is voor de vogel en water voor de vis. Een te worden met de menigte, dat is zijn hartstocht en zijn beroep. Voor de volmaakte flâneur, de hartstochtelijke waarnemer, is het een ontzaglijk genot om zich te vestigen in de massa, in de golving, in de beweging, het vluchtige en oneindige.’¹

De flâneur was de man van de stad. Hij was onderdeel van de menigte en de anonimiteit op straat, maar observeerde deze groep mensen tegelijkertijd. Binnen de Parijse samenleving had in de negentiende eeuw een sociaal-culturele verschuiving plaatsgevonden, die de aandacht trok van menig man. In Parijs ontstond een burgerlijke samenleving met een openbaar leven in tegenstelling tot de eerdere monarchie in Frankrijk, waarin verschillende klassen afzonderlijk van elkaar leefden. Verschillende filosofen en kunstenaars reageerden op deze veranderingen in de maatschappij.

Het lespakket ‘Aan de wandel’ maakt leerlingen zich bewust van het feit dat hun eigen gedrag in het dagelijks leven voor een groot deel wordt beïnvloed door hun omgeving. Zij bestuderen en ervaren dit fenomeen door middel van verschillende opdrachten en een excursie naar Amsterdam. De negentiende eeuw ligt ten grondslag aan het moderne, openbare leven zoals we dat vandaag de dag kennen en sluit op deze manier aan bij de leefwereld van de leerlingen. Het driedelige lessenspakket volgt een driedeling die is gebaseerd op de publicatie *Paris, Capital of Modernity* (2003) van socioloog David Harvey; het jaar 1848 en de Haussmannisation, de sociaal-culturele verschuiving in Parijs en de artistieke reacties die hierop volgen.²

Het thema sluit aan bij onderwerp 2 van het examen Kunst Algemeen 2015: cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw. Het deelonderwerp ‘Kunst en vermaak’ wordt uitgelegd aan de hand van het ontstaan van het openbare leven. Daarnaast krijgt het onderwerp ‘Kunst en esthetica’ speciale aandacht in de themales, waarin de leerlingen grip krijgen op Baudelaire’s opvattingen over schoonheid. In principe zijn bijna alle

¹ Baudelaire 1992, p. 21.

² Harvey 2003, p. 1-20.

deelonderwerpen in verband te brengen met dit lessenpakket, aangezien de meeste onderwerpen in dezelfde historische context geplaatst kunnen worden, namelijk die van de moderne ontwikkelingen in Parijs. Dit maakt het mogelijk voor de docent om verbanden te leggen met eerder behandelde lesstof uit de reguliere lesmethode.

Het lessenpakket is opgesteld vanuit het idee dat kunst en maatschappij niet van elkaar te scheiden zijn. De kunstwerken worden in een historische context geplaatst en niet zozeer vanuit stilistisch oogpunt benaderd. De lesstof focust zich vooral op de voorstelling van de schilderijen, aangezien deze duidelijker een verband hebben met de maatschappelijke context. Toch komen beeldbeschouwing en stilistische kenmerken kort aan de orde tijdens de excursie in de opdracht in het Rijksmuseum. Aan de verschillen tussen de academische en impressionistische schilderijstijl wordt in het lessenpakket geen aandacht geschonken, omdat er over de totstandkoming van de impressionistische stijl nog steeds wordt gediscussieerd onder academici. Het is een samengaan van dusdanig veel verschillende factoren, dat drie lessen te kort zijn om een uitgebreide uitleg te geven.

Voor de lessen zijn kunstwerken uitgekozen, waarvan de voorstelling een duidelijk verband heeft met het moderne, openbare leven. Het doel is dat de leerlingen zich door middel van deze voorstelling een beeld kunnen vormen van negentiende-eeuws Parijs. In de opdracht *spot met een plot* komen zij door het analyseren van een spotprent tot de kern van de maatschappelijke onrust rond 1848. De voorbeelden van moderniteiten in de powerpoint dienen als uitleg voor het begrip 'moderniteit', maar ook als verbeelding van de negentiende-eeuw. Het creëren van een moodboard van de Haussmannisation met de foto's van Marville moet de impact duidelijk maken op het dagelijks leven van de Parijsenaar. De urinoirs zijn een geschikt aanknopingspunt voor de uitleg van het moderne openbare leven. Dit is nieuw: waarom maakt men urinoirs op straat? Zij oefenen met het begrip 'moderniteit' en koppelen dit begrip ook naar hun eigen tijd. Zij moeten voorbeelden bedenken van nu, zodat het begrip een raakvlak wordt met hun eigen leefwereld en dus betekenis krijgt.

In de tweede les wordt voorgeborduurd op de historische context. Aan de hand van verschillende voorbeelden op locatie in Amsterdam wordt de sociaal-culturele verandering uitgelegd. Op de excursie moeten zij het begrip 'moderniteit' kunnen benoemen door zelf voorbeelden te zoeken in de stad met de opdracht *selfie-strategie*. Tijdens de opdracht *vlot spotten* en met de vragen in het Rijksmuseum worden de leerlingen geïntroduceerd in verschillende stadse types en het openbare leven in de negentiende eeuw. Deze informatie gebruiken ze om vervolgens in les 3 een casus uit te kunnen werken.

In de themales komt alle voorgaande informatie bij elkaar. De leerlingen wordt gevraagd zich te buigen over een kunsthistorische kwestie: is Constantin Guys of Édouard Manet het archetype van 'the painter of modern life'? De leerlingen vormen een kritische mening aan de hand van citaten van Charles Baudelaire, die zijn visie op kunst en esthetica

verwoorden, en kunstwerken, die een overzicht tonen van het oeuvre van beide kunstenaars. De eindopdracht toetst het einddoel van het lessenpakket. Aan de hand van informatie uit de lessen kunnen de leerlingen een aantrekkelijk en historisch juist facebookprofiel verzorgen voor een flâneur. Op deze manier wordt het begrip 'moderniteit' toegepast in een nieuwe situatie en wordt de cultuurhistorische kennis van de leerling getoetst. Deze historische kennis is van belang, aangezien het vak Kunst Algemeen van leerlingen vraagt verschillende kunsten in dezelfde context te kunnen plaatsen.

In deze theoretische beschouwing ga ik nader in op de gemaakte keuzes wat betreft het onderwerp van het lespakket 'Aan de wandel'. Hierbij zal ik eerst een toelichting geven op de historische context, waarna ik dieper inga op de kunsthistorische kijk op het begrip 'moderniteit', dat de rode lijn vormt binnen dit lespakket.

Een verandering van omgeving

Veel van wat wij vandaag de dag nog doen in het openbaar heeft zijn wortels liggen in de negentiende eeuw, zoals het park bezoeken, naar een theatervoorstelling gaan en het kijken naar mensen op straat tijdens een stedentrip. In deze twee paragrafen zet ik uiteen hoe die verandering naar het moderne leven tot stand is gekomen.

Wat vooral van belang is, zijn de transformaties die Parijs heeft ondergaan in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw. Deze veranderingen stonden onder leiding van baron Georges Haussmann (1809-1891). Het doel van deze verbouwingen was om Parijs tot een moderne stad te transformeren. Zo werden er brede boulevards aangelegd, zodat de verkeersverbindingen werden verbeterd, de hygiëne van de stad werd bevorderd en opstanden makkelijker de kop in werden gedrukt.³ Deze boulevards zouden het aanzicht van de stad compleet veranderen. Ook de sanering van oude volkswijken was één van de belangrijkste doelstellingen van de verbouwingen. Er werden waterleidingen en riolering aangelegd, evenals nieuwe parken en pleinen, en tolmuren werden afgebroken.⁴ Dit alles leidde ertoe dat Parijs meer één geheel werd. De handel werd gemakkelijker en de verschillende stadsdelen vormden nu een organisch geheel. Deze modernisering had ook als gevolg dat de verschillende bevolkingsgroepen niet meer echt gescheiden van elkaar leefden. Nu trof je op de boulevards mensen uit alle lagen van de bevolking aan.

Culturele verschuiving

De kunsthistoricus T.J. Clark (1943-heden) belicht deze onrustige periode in Parijs vanuit een marxistisch perspectief. Zijn boek *The Painting of Modern Life* (1984) verklaart het impressionisme aan de hand van een aantal concepten: klasse, ideologie, spektakel en

³ Harvey 2003, p. 8.

⁴ Choay 1969, p. 17-18.

modernisme.⁵ Dit is een verslag van zijn zoektocht naar het verband tussen de sociale en culturele ontwikkelingen. In het kort gezegd benadert Clark het impressionisme niet enkel als een stijlverandering in de schildertraditie, maar probeert hij de avant-garde te verklaren binnen de negentiende-eeuwse sociale contexten. In 'Aan de wandel' probeer ik precies hierop een vinger te leggen. Ondanks Clarks retorische vragen en zijn onduidelijke antwoorden op de vragen die hij heeft gesteld, zijn de concepten een goede houvast voor mijn theoretisch kader. Daarbij behandelt Clark in zijn boek schilderijen waar menig kunsthistoricus hoofdpijn van krijgt, waarmee hij het voor zichzelf niet makkelijk maakt. In 'Aan de wandel' worden deze complexe vraagstukken achterwege gelaten en enkel gefocust op de algemene lijn.

Wat Clark behandelt als het concept 'klasse', koppel ik aan het openbare leven op de Parijse boulevards, waarin allerlei verschillende bevolkingslagen met elkaar mengden. Actrices probeerden hogerop te komen door aan te pappen met de mannelijke bourgeois, in café's ontmoetten nieuwe rijken en voormalige adel elkaar en in het park kon zelfs de betere arbeider op zijn vrije dag vertoeven. Dit verschijnsel is ambigu: Hausmanns idee van het samengaan van klassen slaagde, maar tegelijkertijd was men juist door deze confrontaties zich meer bewust van het klasseverschil dan ooit tevoren.⁶

Deze roerige menigte fascineerde flâneurs zoals Charles Baudelaire (1821-1867) en Édouard Manet (1832-1883). Het nieuwe leven zat vol met spektakel; de wereldtentoonstelling, openbare concerten, café's, verkeer, toerisme en recreatie. Het consumentisme veranderde geheel de productie en economie in Parijs.⁷

Het is de ideologie van het moderne leven dat deze verschijnselen ook kan verklaren. De verandering van omgeving en denkwijze, die vaak wordt beschouwd als een natuurlijke reactie op historische gebeurtenissen, is eigenlijk een constructie. In dit geval was deze vernieuwing van de stad gevoed door Napoleon III als onderdeel van zijn politieke agenda en deze werd vanzelf gedragen door de Parijse bevolking.⁸ Deze opvatting kan vergeleken worden met de studie *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) van de socioloog Jürgen Habermas (1929-heden). In dit boek betoogde Habermas namelijk dat er een duidelijke relatie bestond tussen politiek en cultuur, aangezien culturele instellingen transformeerden onder invloed van veranderingen in de politiek, die op hun beurt beïnvloed werden door sociaal-economische ontwikkelingen.⁹ Naar mijn idee vormen politiek, maatschappij en cultuur als het ware dus een cirkel. Wanneer een van de drie een radicale verandering

⁵ Clark 1984, p. 3-22.

⁶ Idem, p. 49.

⁷ Idem, p. 10.

⁸ Werkcollege 'werkgroep Parijs', dr. W.J.G. Weijers en dr. J.D. Baetens (12 september 2013) Nijmegen: Kunstgeschiedenis.

⁹ De Jong 2006, p. 28.

ondergaat, zoals de aanstelling van Napoleon III (1808-1873) en de Haussmanniation, veranderen ook cultuur en maatschappij.

Habermas legt echter de nadruk op de publieke opinie. De publieke sfeer is volgens Habermas afhankelijk van de mogelijkheid voor publiek debat. Hierin verschilt Habermas' opvatting met mijn redenering vanuit marxistisch perspectief, redenerend vanuit klasse en niet zozeer vanuit publiek debat. Daarnaast gebruik ik nergens het begrip 'publieke sfeer', maar focus mij op de ontwikkeling van een leven op straat en de moderniteiten die daarbij komen kijken. Deze keuze ligt voor de hand, omdat deze moderniteiten veelvoorkomende onderwerpen zijn binnen de avant-garde (schilder)kunst. Boulevards, parken, concerten, theaters, café's, prostituees en absintdrinkers worden onderwerpen binnen het genre van de schilderkunst, precies zoals Charles Baudelaire betoogt in zijn essay *Le Peintre de la Vie Moderne* (1863).

Artistiek respons

'Hij heeft uit eigen vrije wil een taak vervuld die andere kunstenaars hebben versmaad en die door niemand beter vervuld kon worden dan door een man van de wereld. Hij heeft overal de voorbijgaande, vluchtige schoonheid van het hedendaagse leven gezocht, het distinctieve kenmerk van wat ik met permissie van de lezer *moderniteit* heb genoemd.'¹⁰

In zijn werk *De schilder van het moderne leven* legt Baudelaire zijn opvatting van schoonheid uit en wat de moderne kunstenaar zou moeten doen. Dit beschrijft hij onder andere in het derde hoofdstuk 'De kunstenaar, man van de wereld, man van de menigte en kind'. Volgens Baudelaire is de moderne kunstenaar een man van de wereld en nieuwsgierigheid is zijn belangrijkste drijfveer. Ook moet hij kunnen observeren met de bezieling van een kind. Verder dient hij één te worden met de menigte, dat is zijn hartstocht en zijn beroep. Aan het einde van de dag, als het donker begint te worden en iedereen op huis aan gaat, zal de kunstenaar alles uitwerken wat hij die dag in zich heeft opgenomen: 'Uit de natuur is een toverwereld gedistilleerd. Al het materiaal waarmee het geheugen was volgepropt wordt gerangschikt, geordend en geharmoniseerd, het verkrijgt die moeizaam verworven idealisering die het resultaat is van een kinderlijke waarneming, dat wil zeggen van een waarneming die scherp en magisch is, want onbevangen.'¹¹

In het daaropvolgende hoofdstuk bespreekt Baudelaire het begrip 'moderniteit'. Moderniteit is volgens hem datgene waarnaar de moderne kunstenaar voortdurend op zoek is. Onder moderniteit verstaat Baudelaire: 'het vergankelijke, het vluchtige, het toevallige, de

¹⁰ Baudelaire 1992, p. 79.

¹¹ Idem, p. 26.

ene helft van de kunst, waarvan de wederhelft het eeuwig onveranderlijke is'.¹² Moderniteit is dus in elke periode en in elke bevolkingsgroep aanwezig. Het is datgene wat uniek is aan elke periode, waardoor je dus elke tijd modern kunt noemen. De moderne kunstenaar werd geacht de eeuwige, onveranderlijke schoonheid weer te geven, maar tegelijkertijd mag hij het andere aspect van de moderniteit zeker niet negeren: de soberheid, de vluchtigheid en de sociale tegenstrijdigheden die daarbij komen kijken.

Verschillende kunsthistorici hebben zich over dit essay gebogen. 'Monsieur G.', die Baudelaire als voorbeeld neemt in zijn essay, blijkt volgens de herpublicatie in 1869 in *L'Art romantique* Constantin Guys te zijn.¹³ Dikwijls werd het essay ook in verband gebracht met de kunstenaar Édouard Manet. Tussen de schilder Manet en de dichter Baudelaire zijn duidelijke overeenkomsten te vinden. De twee mannen waren goede vrienden van elkaar en Manet wordt door velen gezien als hét voorbeeld van Baudelaire's ideale kunstenaar. Manet voldeed aan het beeld wat Baudelaire gaf van een flaneur; het blootleggen van de aard en het leven van de verschillende karakters die zich openbaarden in de moderne stad, zoals absintdrinkers, voddensrapers en prostituees.

In 'Aan de wandel' worden de leerlingen geïntroduceerd in deze kunsthistorische kwestie. In de themales kunnen zij zelf aan de hand van citaten en kunstwerken hun mening vormen over wie volgens hen het beste in het plaatje past van Baudelaire's moderne kunstenaar. Wat verstaat Baudelaire onder 'schoonheid'? Wat moet een modern kunstenaar volgens Baudelaire afbeelden? Wat kan je aanduiden als eigentijds? En wat als 'eeuwig'?

De leerlingen worden in groepjes gezet, zodat ze met elkaar in discussie zullen gaan. In het opdrachtenboek staan vragen die de leerlingen begeleiden hun eigen mening te formuleren. Voor zowel Constantin Guys als Édouard Manet valt wat te zeggen, geen van de antwoorden is fout. Het gaat er om dat de leerlingen zich kritisch opstellen tegenover deze gegevens en niet automatisch uitgaan van andermans bevindingen. Zij leren in deze opdracht zelf te beargumenteren aan de hand van de vragen en daarna om te reflecteren op elkaar.

Het lessenpakket 'Aan de wandel' laat dus zien dat er in het negentiende-eeuwse Parijs binnen twee generaties een nieuw openbaar leven ontstaat, wat gevolgen heeft voor de Parijse cultuur en economie. Wat Baudelaire 'moderniteit' noemt, het vluchtige, is in dit lesspakket het openbare en het spektakel. Het openbare waarin verschillende klassen met elkaar mengen, maar daardoor zich juist bewuster worden van de klassenverschillen. Deze verschillen, ontmoetingen en conflicten worden onderwerpen voor kunstenaars, die ervoor kiezen 'de eigen tijd' weer te geven. 'Aan de wandel' is een weerspiegeling van een

¹² Baudelaire 1992, p. 27.

¹³ Hanson 1977, p. 18.

maatschappelijke ontwikkeling en de manier waarop kunstenaars uiting gaven aan hun standpunten ten aanzien van die ontwikkelingen.

Een moderniteit van nu is de social media. Media die ons dagelijks leven beïnvloeden en de publieke sfeer, volgens de definitie van Habermas, bijna oneindig groot maken. Iedereen kan schrijven en publiceren wat hij of zij te zeggen heeft, waardoor de maatschappij bijna continu een publiek debat ondervindt. Het lessenpakket maakt de leerlingen bewust van het feit dat het dagelijks leven voor een groot deel wordt beïnvloed door je eigen omgeving. Door deze bewustwording leren zij zich kritisch op te stellen tegenover deze omgeving aan de hand van de negentiende-eeuwse situatie, zoals behandeld in het lessenpakket. Zij oefenen met het herkennen van informatie over kunst en cultuur (les 1), deze te benoemen in voorbeelden (les 2) en toe te passen in nieuwe situaties (les 3). Op deze manier leren zij verbanden te leggen binnen de negentiende-eeuwse context, maar ook een verband naar hun eigen tijd. De conclusie over de relatie tussen politiek, maatschappij en cultuur, die getrokken wordt in het lessenpakket, kunnen zij zelf projecteren op het nu. Kunst is in dit lessenpakket niet alleen mooi om naar te kijken, maar maakt je op een persoonlijke, creatieve wijze bewust van jouw plek in de maatschappij.

Literatuurlijst

- ❖ Baudelaire, C., *Le Peintre de la Vie Moderne*, 1863 [vertaling van Maarten van Buuren, *De Schilder van het Moderne Leven*, Amsterdam 1992].
- ❖ Choay, F., *The Modern City : Planning in the 19th century*, New York 1969.
- ❖ Clark, T.J., *The Painting of Modern Life*, Londen 1984.
- ❖ Guégan, S. *Manet: the Man who Invented Modernity*, Parijs 2011 [tentoonstellingscatalogus Musée d'Orsay Parijs].
- ❖ Hanson, A.C., *Manet and the Modern Tradition*, Londen 1977.
- ❖ Harvey, D., *Paris, Capital of Modernity*, Londen 2003.
- ❖ De Jong, J., 'De veranderende rol van de openbare ruimte in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw', in: Voerman, G., Wolfram, D.J., *Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Groningen 2006, p. 28 - 31.
- ❖ Krell, A., *Manet and the Painters of Contemporary Life*, Londen 1996.